

УДК 373.62

Василь Ковальчук

СТИМУЛЮВАННЯ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИРОБНИЧОГО НАВЧАННЯ

Серед завдань, які постають сьогодні перед системою освіти України, головне місце займає завдання формування творчої особистості. У процесі будь-якого виду діяльності створюються не лише певні способи дій, знання і навички, але і певне ставлення до неї, формуються потреби людини, які усвідомлюються нею як мотиви [2, с. 68-69].

Вік молодості мало висвітлений у психологічній літературі. Це здебільшого розробки спеціальних питань розвитку молодшої людини або проблем виховної роботи з молоддю. Не менш важливе наукове і практичне значення має цілісна психологічна характеристика цього віку і, насамперед, його творчих можливостей [3, с. 109].

Основними компонентами мотивації є потреби, мотиви, мета. Діяльність учнів складається з навчання, а також із виробничої праці, тому мотивацією для них є нова інтегрована якість особистості – мотивація навчально-трудова діяльності. Учні з високорозвинутою мотивацією навчальної діяльності та праці виявляють як пізнавальний інтерес, так і інтерес до професії, творчо проявляють себе в суспільній, навчальній і виробничій діяльності.

Формуванню мотивів навчальної діяльності сприяють всі методи навчання, тому правомірно стверджувати, що методи навчання мають не лише інформаційно-навчальну функцію, але й стимулюючо-мотиваційну.

У педагогіці накопичені специфічні методи, спрямовані на формування позитивних мотивів навчання, які стимулюють активність і водночас сприяють засвоєнню нових знань.

Методи стимулювання навчальної діяльності об'єднані у дві підгрупи: методи формування інтересу до навчання (пізнавального інтересу) і методи стимулювання почуття обов'язку і відповідальності під час навчання.

Інтерес учня до будь-якої діяльності у теорії педагогіки визначається як усвідомлена потреба. Причини, що спонукають молодь до обрання професії, виникають спочатку в таємничо-інтригуючих ділянках пізнання і творчості, що пов'язується генетично з юнацьким ін-

тересом до незвичайного, а потім з'являються прагнення до діяльності на передньому краї науки, мистецтва, де творчість стає найбільш актуальною і продуктивною. Формування спеціального фахового інтересу, як правило, завершується обранням спеціалізації в рамках даної науки і вирішенням її теоретико-методологічних і світоглядних питань. Ці пункти можна вважати вузловими етапами в розвитку наукового інтересу. З початку виникнення цей спеціальний інтерес у своїй основі був інтересом до творчої діяльності саме в цій галузі. Обрання даного фаху є по суті обранням сфери творчості [3, с. 110]. Важливим показником динаміки виховного процесу є міра стійкості цього інтересу, яка визначається за кількісними показниками: частотою звернень до майстра по допомогу в оцінці власних дій, спрямованих на досягнення досконалості процесу виготовлення виробу, спроб знайти самостійне вирішення проблеми самовдосконалення, розвитку власних умінь і навичок тощо. Інтерес до творчої діяльності проявляється у допитливості щодо творчості, прагненні пізнати різні види творчої роботи, ознайомитися та набути знань, умінь і навичок творчого розв'язання ситуацій, які виникають.

Специфічність інтересів полягає в тому, що інтерес – це зосередженість на відповідному предметі думок, помислів, які викликають потяг глибше в нього проникнути, постійно утримувати його в полі зору. Тобто інтерес є внутрішнім джерелом енергії, яка спрямовує діяльність учня. Він являє собою складний, багаторівневий лабільний психічний стан, який проявляється у формі активності більшості психічних процесів особистості. Отже, інтерес є важливим регулятором життєдіяльності людини і, крім того, знаходиться в тісному взаємозв'язку з іншими підсистемами, які регулюють поведінку особистості. Тому формування в учнів глибоких і стійких інтересів до творчої діяльності є однією з основних передумов не лише становлення, а й розвитку мотиваційної сфери учнів до творчості й удосконалення культури праці.

Важлива також мотивація досягнення успіху в процесі творчого вирішення будь-яких проблем. Саме від мотивації досягнення високого рівня культури праці залежить ефективність поведінки і спрямованість особистості до самовдосконалення. У цій своїй якості вона забезпечує ефективність формування культури праці. Мотивація досягнення підтримує в учнів спонукання до успіху на досить високому і постійному рівні, а разом зі спонуканням до успіху зумовлює цілеспрямовану, результативну діяльність. Причому одним із факторів, який підвищує рівень мотивації досягнення, є наявність стійкого інтересу до виконання роботи. Таким чином, доведено, що сила моти-

вації впливає на ефективність розв'язання проблеми формування культури праці. Тому ми маємо підстави стверджувати, що у процесі творчої діяльності саме тенденція потягу до успіху повинна переважати над тенденцією запобігання невдачам.

Доведено також, що ефективність формування культури праці – це результат взаємодії трьох незалежних змінних факторів, а саме: мотивації особистості (мотив); постановки завдання (суб'єктивна вірогідність успіху) та ситуацій (привабливість). Якщо ситуація включала привабливість, то визначну роль відіграла і сила зовнішнього мотиву. Отже, з одного боку, мотивація досягнення, залежно від вимог завдань та індивідуальних здібностей щодо їх розв'язання, впливала на ефективність діяльності, а з іншого – сила мотиву успіху спонукала учня до діяльності з метою досягнення результату. Тому в процесі здійснення навчально-виробничої і трудової діяльності, розвитку в учнів мотивації до творчої діяльності слід враховувати вищезазначені позиції.

Активність учня зростає, якщо він чітко усвідомлює особистісний і соціальний смисл, який співпадає з особистісно прийнятними життєвими установками і значеннями. Від цього залежить, як учень буде сприймати сформульовану майстром мету і чи буде він готовий заради неї подолати певні труднощі, контролювати результати своєї праці.

З метою виявлення такої мотивації пропонуємо перелік мотивів, які впливають на творчу активність учнів щодо професійного розвитку завдяки самоконтролю. Перед учнями ставиться завдання розташувати ці мотиви за порядком від більш значущих до менш значущих. Проведене рейтингове опитування дає можливість виявити ряд мотивів, які є найзначущішими у стимулюванні творчої активності учнів:

- мотиви інтересу до знань і способу їх задоволення;
- суспільний мотив – усвідомлення потреби в суспільно значущій діяльності;
- мотив досягнення, інтерес до професії – усвідомлення потреби у самоутвердженні;
- мотив співробітництва – усвідомлення потреби в суспільній праці та кооперування в навчанні;
- мотив матеріальної винагороди – усвідомлення потреби у матеріальному забезпеченні.

Серед мотивів також є ті, що відносяться до групи зовнішнього впливу, і ті, що є елементами внутрішньої мотивації, а отже можуть розглядатися як механізми внутрішніх особистісних перетворень. Будь-який майстер досягне досить стійкої мотивації дій учня щодо власного

професійного самовдосконалення і формування культури праці, якщо буде дотримуватися висунутих у методиці вимог і рекомендацій.

Ми визначаємо стимулювання творчої активності як один із напрямів формування культури праці. Проте встановлено ряд обставин успішного стимулювання творчої активності учнів. Це умови, за яких здійснюється демонстрація майстром нового завдання. При цьому для процесу формування культури праці особливо важливо, щоб:

- демонстрація починалася тоді, коли підготовлено відповідне обладнання, інструменти, креслення тощо;
- демонстрація не починалася, доки майстер не переконається, що всі учні можуть спостерігати за виконанням прийомів, не переміщуючись;
- перед початком демонстрації чітко визначалася її мета, пояснювалося, що буде демонструватися, і на які прийоми слід звернути особливу увагу;
- демонстрація проводилася в уповільненому темпі, щоб із поля зору не випадали основні моменти; темп час від часу змінювався (спочатку робочий, потім повільний і знову – робочий);
- під час демонстрації ставилися запитання, уточнювалося розуміння учнями побаченого;
- після демонстрації для закріплення знань повторювалися основні моменти виконання роботи і проводилося контрольне опитування.

Навчаючи новим прийомом, майстер залишає учням місце для роздумів, стимулює творче мислення, пояснюючи, що кожен новий прийом також може бути вдосконалений. Активна творча робота учня відбувається тоді, коли виникають проблеми, а вони виникають, якщо інструктаж не занадто деталізований. Один із варіантів такого “програмування” пов’язаний із поступовим виключенням готових рішень з інструктажу і послідовним збільшенням кола проблемних ситуацій, де рішення учні повинні знайти самостійно. Якщо вже під час інструктажу мотивується спрямованість на формування професійної культури, програмується активна інтелектуальна діяльність учня, то виконання завдання набуває характеристики творчої самостійної праці, яку учень виконує із задоволенням, усвідомлюючи особистісний смисл своєї праці.

Аналіз різних текстів інструктажу дозволив вичленити в них основні ланки, які характеризують різні ступені інформованості учнів про завдання, яке він має виконати і для чого він має це зробити:

1. Що треба зробити (призначення виробу, його художньо-естетична цінність і суспільна значущість)?

2. Мета виконання завдання, його значення для професійного розвитку учня, вдосконалення навичок професійної діяльності, вироблення якостей професіонала, формування елементів культури праці.

3. Послідовність виконання.

4. При допомозі кого і за допомогою чого зробити?

5. Обґрунтування плану виконання завдання і програми саморозвитку.

6. Критерії оцінки і самооцінки виконання завдання та розвитку власних професійних якостей [1, с. 75].

Послідовність виключення окремих ланок з інструктажу майстра і передача їх на розгляд учням характеризують різні рівні індивідуальної і колективної активності. З урахуванням цих рівнів принципову схему стимулювання творчої активності учнів можна подати у вигляді таблиці 1.

Переконливі результати застосування запропонованих нами методів дали можливість довести учням і викладачам одну з основних ідей, котра полягає в тому, що фактором, який забезпечує розвиток професійної культури особистості майбутнього фахівця, є усвідомлення ним особистісного і соціального смислу виконуваної роботи. Виконуючи завдання, він мислить і діє активно, точно і з високою ефективністю виконує на своєму робочому місці усні (письмові) вказівки майстра; пояснює дії інших учнів; аналізує різноманітні практичні ситуації і робить висновки, наприклад, який сенс у тому, щоб обробка виконувалася рекомендованим способом; де він (товариш) припустився помилки у виконанні роботи або операції; що стало причиною неполадок чи зіпсувало роботу; чому ті або інші моменти в роботі найскладніші для виконання; збирає й аналізує інформацію, яка надасть допомогу у виконанні роботи йому або товаришам; систематизує свою роботу, тобто підготовлює інструмент і матеріали та розміщує їх у правильному порядку, перевіряє інструменти й устаткування до початку роботи, проводить правильний догляд за інструментами, машинами, матеріалами, пристроями, які він або його товариші використовують при виконанні роботи; складає і здійснює план індивідуальної або колективної роботи; перевіряє результати своєї роботи або роботи товаришів; звітує про результати своєї роботи або роботи керованого ним колективу; допомагає товаришам, ділиться з ними набутим досвідом, власними винаходами щодо успішного і якісного виконання завдання; розробляє нове пристосування, новий порядок роботи, який сприятиме підвищенню продуктивності праці; визначає порядок роботи, використовує наочне приладдя тощо.

Таблиця 1

Стимулювання творчої активності учнів
під час проведення інструктажу

Рівні	Інструктаж майстра	Дії учня
1	2	3
Перший	1. Пояснює, що потрібно зробити. 2. Сене виконання роботи. 3. Як і в якій послідовності робити. 4. За допомогою чого робити.	1. Вивчає завдання. 2. Виконує завдання за допомогою вказаних майстром засобів у тій послідовності, яку рекомендує майстер.
Другий	1. Пояснює, що потрібно зробити. 2. Сене виконання роботи. 3. Окреслює можливі шляхи виконання завдання (не менше 2). 4. За допомогою чого робити.	1. Вивчає завдання. 2. Вибирає найраціональніші шляхи його виконання. 3. Обгрунтовує обраний шлях. 4. Виконує завдання (вказаними майстром засобами) відповідно до прийнятого рішення. 5. Звітує майстру про виконану роботу.
Третій	1. Пояснює, що потрібно зробити. 2. Навіщо робити (соціальний і особистісний смисл виконуваної роботи). 3. Окреслює можливі шляхи виконання завдання (не менше 2). 4. Повідомляє, з ким потрібно виконувати завдання.	1. Вивчає завдання. 2. Вибирає найраціональніші шляхи його виконання. 3. Обгрунтовує обраний шлях. 4. Розподіляє завдання між учасниками. 5. Вибирає засоби виконання завдань. 6. Виконує завдання спільно з товаришами по групі. 7. Підбиває підсумки спільної роботи та звітує перед майстром і групою.
Четвертий	Пояснює завдання в загальному вигляді.	1. Вивчає завдання. 2. Підбирає виконавців. 3. Керує підбором необхідних інструментів і пристроїв та розробкою найраціональніших шляхів виконання завдання. 4. Обгрунтовує свій вибір. 5. Розподіляє завдання між учасниками. 6. Виконує спільно з товаришами завдання. 7. Підбиває підсумки і звітує перед майстром та групою про результати спільної праці.

1	2	3
П'ятий (як правило, здійснюється в гуртках технічної творчості)	Вказує проблему.	1. Вивчає завдання. 2. Підбирає виконавців. 3. Спільно з товаришами формулює завдання. 4. Керує підбором необхідних інструментів і пристроїв та розробкою найраціональніших шляхів виконання завдання. 5. Обгрунтовує свій вибір. 6. Розподіляє завдання між учасниками. 7. Виконує спільно з товаришами завдання, перевіряє результати спільної роботи. 8. Звітує перед майстром та групою про виконану роботу.

Доведено також, що учні втрачають свою активність, якщо їхня діяльність оцінюється винятково за критерієм наявності або відсутності помилок, без урахування кінцевого результату цієї діяльності, характеру помилок, тих шляхів, якими учень йшов до мети, зрештою, без урахування і самої мети. Адже відомо, що не помиляється той, хто нічого не робить. Учень у своїй навчально-виробничій творчості повинен мати право на помилку. Тому майстрам виробничого навчання пропонується у заключних бесідах не зважати на допущені дрібні прорахунки і помилки учнів, зате акцентувати увагу на найменших досягненнях у розвитку елементів культури праці, яких учні набули під час виконання даного завдання. Виховна мета цих бесід – не лише узагальнення і систематизація практичного досвіду, а формування культури праці, стимулювання потреби у професійному саморозвитку, інтересу до подальшої творчої діяльності. Досягнення такої мети є значним кроком у забезпеченні динамічності висхідного руху в професійному розвитку майбутнього фахівця.

Не залишаючи без уваги жодної творчої думки, майстри повинні пояснювати учням, які подальші перспективи постають перед ними, чого вони навчаться на наступному занятті. Творчі роботи мають дозрівати не за годинами, а за змістовими ланками, зберігаючи єдність творчого задуму.

Важливу роль у розвитку творчої активності учнів відіграє оточення, а також творчий настрій майстра виробничого навчання, його ставлення до раціоналізації в праці та раціоналізаторів. Як правило, уч-

ням подобається знаючий, енергійний майстер-ентузіаст. Майстер, який завжди втомлений, якому все "давно відоме", діє на учнів негативно. У його присутності вони починають почувати себе ніяково, соромляться звертатися з пропозиціями. При цьому ентузіазм, активність, тобто якості, властиві молоді, "випаровуються".

Майстрам рекомендується організовувати роботу в групі таким чином, щоб найкращі учні щодня отримували індивідуальні завдання і від завдання до завдання виконували складнішу роботу. Це спонукає й інших учнів працювати так, щоб їм також доручали виконувати складніші, а отже, й цікавіші завдання. Коли планується легка й одноманітна робота, учням пропонується придумати і виготовити пристосування, яке б підвищило продуктивність праці. Ефективною виявилася така форма стимулювання творчої активності, як організація "технічного бюро". Учні, об'єднані в таке "бюро", розробляють проекти завдань, які за складністю виконання виходять за межі навчальної програми. Це може бути невелике пристосування або деталь для пристосування. Складність роботи в кожному конкретному випадку залежить від здібностей і успіхів учня. У результаті стимулюється творча активність, підвищується рівень культури праці. Підбиваючи разом із майстром підсумки роботи, учні переконуються, що виконання будь-якого завдання може сприяти вдосконаленню їхніх професійних якостей.

Така творча активність забезпечується нерозривним зв'язком особистісних інтересів, високим рівнем художньо-естетичних потреб, потребою у самореалізації, а також інтересами групи, училища, зацікавленістю і значущістю створюваного виробу для найближчого оточення. Усвідомлення значущості навчально-виробничої діяльності для суспільства на першому етапі дослідження виявлено не було, тобто учні не могли визначити і соціальний смисл своєї майбутньої професійної діяльності. Для того, щоб краще усвідомити значення виконуваних завдань, звертаємо увагу майстрів і викладачів на необхідність прищеплення учням навичок художньо-естетичного й економічного аналізу, навчання рахувати, бережливо витрачати матеріальні ресурси і в той же час ставити естетичну цінність виробу над усе, тобто вище від меркантильної економії матеріалів; розкриття перед ними можливих підходів до вирішення цієї проблеми. Таким чином слід створювати умови для поєднання здавалося б несумісних понять - ринкового прагматизму і високої естетичної мети.

Позитивний ефект для стимулювання потреби у формуванні культури праці дає участь учнів у продуктивному виробництві. Весь сенс виробничого навчання в тому і полягає, що на таких уроках учні За-

йняті корисною і цікавою справою. Тут усе, що стосується їхньої майбутньої професії, має той сенс, що їхні задуми реалізуються на практиці в реальних виробках. Отже, і у виробничій майстерні у майстра виробничого навчання все повинно бути, як у заводському цеху: достатня кількість виробничих завдань, технічна документація, справне устаткування, необхідний робочий і вимірювальний інструмент, пристосування, оснащення. Якщо чогось бракує, чи завантаження йде з переборами, якщо вироби надто прості або одноманітні, чи, навпаки, навантаження надмірне, учні виконують одні й ті ж операції, роботи не відповідають програмі - все це зводить нанівець те, чого навчили па заняттях з теорії і спецтехнології.

Наші спостереження доводять, що умовою динамічного зростання рівня професійного розвитку учнів є послідовне виготовлення виробів, які б відповідали всім вимогам програми. Найефективнішою є ситуація, коли продукція заводська і учні усвідомлюють здоровий сенс у виконанні завдання. Вони знають, що саме такі чи подібні деталі виготовлятимуть на підприємстві у майбутньому. Цього можна досягнути лише у навчальному цеху, який створено безпосередньо на виробництві. Тут при підготовці до нового навчального року виробничі замовлення складають начальник цеху, його заступник і старший майстер училища. Традиційно головним критерієм відбору є відповідність навчальним програмам і періодам навчання.

Доведено, що коли під час виробничої практики все відбувається, як і повинно відбуватися на виробництві, то ефективність навчально-виховного процесу значно зростає. Тобто технологи відкривають замовлення, присвоюють йому номер, встановлюють розряд роботи, готують калькуляцію, ведуть нормування, складають технічну документацію, готують маршрутні технологічні карти. Економіст за шкалою перевідних коефіцієнтів встановлює учнівські норми часу, складає на місяць план-завдання завантаженості учнів у нормо-годинах на кожен навчальну групу. Диспетчер видає завдання кожному майстрові, стежить за забезпеченням груп матеріалами, заготовками, оснащенням, за своєчасним виконанням виробничих завдань, здачею та відправкою готової продукції, підтримує зв'язок із цехами підприємства. Все як на справжньому виробництві. Учні таким чином готуються не лише до роботи за обраною професією, а й до майбутніх виробничих відносин, які включають моральне і матеріальне стимулювання. Таким чином, учні мають змогу усвідомити як соціальний, так і особистіший сенс навчально-виробничої і трудової діяльності.

Самостійність, ініціатива учнів успішно формуються тоді, коли майстри і викладачі допомагають їм планувати свою працю. Необхідно на кожному занятті ставити перед учнями мету, пов'язану з майбутньою професійною діяльністю, разом із ними обговорювати і чітко визначати етапи, послідовність дій та організацію праці. Функції визначення конкретних завдань і плану роботи майстер поступово перекладає на самих учнів.

Розвиток професійної самостійності, кмітливості відбувається успішніше, коли в процесі навчання і праці перед учнями ставляться такі виробничі завдання, розв'язати які відомим способом не вдається, тому залишається шлях пошуку. Особливо яскраво професійна самостійність і творча активність проявлялися в учнів ПТУ художнього профілю, коли є закладена основа загальних і спеціальних технічних знань, уявлень про естетичний ідеал і шляхи його досягнення, досить добре вироблені професійні уміння і навички, розвинений естетичний смак і вмотивоване бажання досягти досконалості у розвитку культури праці.

Тому вважаємо, що якщо в процесі навчально-виробничої діяльності забезпечити умови стимулювання творчої активності учнів, то рівень культури праці буде зростати.

1. *Адашкин Б. И.* Воспитание культуры труда в процессе производственного обучения. Профпедагогика. – М.: Высшая школа, 1976. – 127 с.
2. *Гауриляк А. І.* Викладання будівельних дисциплін: Навчальний посібник. – Львів: "Оріяна-нова", 1997. – 174 с.
3. *Романець В. А.* Психологія творчості: Навчальний посібник. – 2-е вид., доп. – К.: Либідь, 2001. – 288 с.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2004

В. Ковальчук

**Стимулирование творческой активности учащихся
в процессе производственного обучения**

Представлены формы стимулирования творческой активности учащихся в процессе производственного обучения.

V. Kovalchuk

**Creative Activities Stimulation in Students'
Industrial Training Process**

The forms of the creative activities stimulation in the students' industrial training process are described.